

СЛОВ'ЯНСЬКІ МІЖМОВНІ МІФОМОНІМИ (на матеріалі слов'янських, німецької та угорської мов)

М. І. Зубов (Одеса)

Міфологічною лексикою у східнослов'янській науковій традиції прийнято називати номінації різних демонологічних персонажів, чаклунів, ворожбитів, назви обрядів, обрядових дій дохристиянського характеру тощо. Сюди ж, вочевидь, слід зарахувати і власні імена давньоруських богів.

За умов міжетнічних контактів у регіонах проживання різномовного (спорідненого чи неспорідненого) населення лексична взаємодія є звичайним явищем, яке спостерігається також у такій традиційній і консервативній сфері народного побуту, якою є царина народних звичаїв, вірувань, повір'їв та забобонів і де, власне, і виявляє себе міфологічна лексика. Поряд зі своєю стійкістю і здатністю протистояти плину часу ця царина водночас є дуже чутливою щодо впливів з боку етносів, які проживають поруч.

З цього погляду нашу увагу, разом з іншими явищами міжмовної взаємодії, привертають у першу чергу такі лексичні запозичення у слов'янській мові, що внаслідок дії різноманітних мовних та позамовних чинників співпадають з властиво слов'янськими міфологічними назвами, тобто утворюють міжмовні міфомоніми.

Перший приклад стосується імені давньоруського бога *Перун*, білоруського *перун* — «грім», польського *piorun* у тому ж значенні та чеський і словацьких міфонімів¹ *perun* і *perkun* (пор. литовськ. *Perkunas* як відповідник до слов'янськ. *Перун*). У ґрунтовному дослідженні Н. І. Зайцевої на яке ми посилаємося, наводиться ще такий ряд міфонімів, як моравськ. *perkmaniček*, *permonik*, словацьк. *permočik*, *permoučik*, *permonik* та ряд інших — усі у значенні «гірський дух». У зв'язку з характеристикою цих назв Н. І. Зайцева зазначає думку В. Махека про походження чеськ. *permon* із німецьк. *Bergmann* «гірський дух», а також наголошує той висновок, що німецький формант *-mann* усвідомлювався у цих регіонах як суфікс і давав похідні утворення на *-man* > *-mun*². (Зайцева, 1975, с. 105).

Але у світлі цього ж спостереження постає і той висновок, що з наведених вище міфологічних назв за цих умов закономірно вичленовуються слов'янізовані корені *per-/perk-*, від яких можуть утворюватися вже власне слов'янські похідні: пор. моравськ. *perunek* — «гірський дух», де ще зберігається семантика запозичення, та остравськ.-сілезьк. *pěrun* — «чорт» з утраченою початковою семантикою.

Таким чином, у даному випадку внаслідок міжмовної взаємодії спостерігаються омонімічні утворення до імені давньоруського бога *Перун* та до його сучасних білоруських та польських лексичних відповідників.

Наступний приклад стосується імені давньоруської богині *Мокош*. На користь того, що культ цієї богині міг мати загальнослов'янське поширення (а не тільки східнослов'янське), дослідники наводять до її імені словацьку паралель із казкового фольклору *Mokoška* — «чаклунка». (Іванов, 1976, с. 271). У світлі того, що на північних теренах Росії до сих пір зберігаються назви *мокош*, *мокуш* як позначення жіночої фольклорно-демонічної істоти, що певною мірою є продовженням вірувань у давньоруську *Мокош*, ця словацька паралель виглядає вірогідною. (Строгова, 1965, с. 103).

Але, як показав П. Кірай, у зоні словацько-угорських етнічних контактів словацька мова знає запозичення *mokuškiral'* із угорського *mókuskirály* — «казкова істота, казкова тварина» (пор. угорськ. *mókus* — «білка» і *király* — «король»). (Király, 1965, с. 97). Судячи з ілюстрації *ti taki vipatraž jag mokuškiral'*, цей образ дав навіть щось на зразок фразеологізма, що свідчить про глибоке засвоєння самої назви відповідним словацьким діалектом.

Немає також сумніву у тому, що семантика складових частин угорського композита була зрозумілою двомовній частині словацького населення. А звідси вже один крок до появи власне словацького фольклорного персонажа *Mokoška*, у назві якого закономірно (при відсутності граматичної категорії роду в угорській мові) відбивався би жіночий рід словацького *veverica* — «білка».

Отож, коли розглядати із спільнослов'янського погляду словацьку назву *Mokoška* як відповідник до імені давньоруської богині *Мокош*, то слід взяти до уваги і угорський матеріал, який виразно вказує на можливість омонімічного збігу назв за рахунок угорсько-словацької взаємодії.

Третій приклад торкається зв'язків угорської фольклорно-демонологічної назви *boszorkány* — «відьма, чаклунка» з українською міфологічною лексикою. Як зазначена угорська назва, так і ряд пов'язаних з нею (*boszorka*, *boszor* та інші) споріднені з давньотюркським **basırqan* — «відьма». З угорської мови ці назви проникли у мови народів, що живуть поруч з угорцями, і набули там значного поширення. (A magyar..., 1967). «Словник української мови» Б. Грінченка подає, наприклад, такі західноукраїнські назви: *босорканя*, *бусурканя*, *босорка* у значенні «відьма, чаклунка», *босоркун* — «упир»¹.

З іншого боку, східні слов'яни внаслідок безпосередніх контактів з

тюркомовними етносами мають ще одне цікаве з погляду поставленої проблеми запозичення *бусурман*, *бусурман* — «нехристь, мусульманин»: пор. татарськ. і казахськ. *musulman*, киргизьк., кумицьк., балкарськ. *busurman* тощо. Пейоративні назви цього ж походження маємо і в українській мові: *бусурман*, *бусурмен*, *бесермен*, *бесурмянин*, *бесур*, *бісурманець* — «людина іншої віри, мусульманин».

Зрештою, обидва запозичення взаємодіють з власне українською назвою *біс* — «чорт, диявол» і дають контаміновані форми типу *бісурманець*, *бісурка* (остання назва, за словником Б. Грінченка, має два значення — «чортиця» і «біс»). Справа у тому, що у назвах типу *босорканя* (*босорка*) та *бесермен* в українській мові немає фонетичних умов для появи звука [i] у першому складі, оскільки він є відкритим. Натомість у назві *біс* цей звук етимологічно є цілком закономірним. Контамінаційний процес тим більше полегшувався, що звукові комплекси *-ор-*, *-ер-*, *(-ур-)* в угорських та тюркських запозиченнях співпадають або є наближеними до українського словотвірного суфікса *-ур-*: пор. *качур* — «самець качки», *дівчур* — «хлопець-підліток, що віддає перевагу товариству дівчат» тощо.

Цікаво, що угорські за походженням назви *босорканя*, *босорка* набули в українських діалектах нового значення — «жаба». Це значення зумовлене спільнослов'янським обожнюванням водної стихії і пов'язане з певними міфологічними уявленнями про жабу: наприклад, за християнських уже часів поширеним було повір'я про те, що відьма може перетворюватися на жабу. З подібним уявленням і забобонами пов'язана також заборона брати жабу в руки. Дітей звичайно лякають тим, що коли взяти жабу в руки, то від цього з'являються бородавки. Природні підстави такого забобону ті, що шкіра жаби вкрита наростами, які схожі на бородавки.

Саме цікаве тут з мовного погляду те, що жабу в західноукраїнських діалектах можуть називати *бородавканя*. З точки зору словотворення ця назва безсумнівно зазнала впливу з боку назви *босорканя*, що свідчить про більш глибокі зв'язки української та угорської мовних стихій, аніж просте запозичення тих чи інших слів. Йдеться, власне, про взаємодію граматичних структур. Причому українська мова використовує запозичений угорський формант для утворення специфічного значення: *бородавканя* — це жаба, що вкрита бородавками і що сама спричиняється до бородавок.

Підводячи загальний підсумок наведених спостережень, слід зазначити, що міжмовна взаємодія в міфологічній лексиці є закономірним і досить поширеним явищем. Але водночас слід особливо наголосити на тому, що конкретні вияви цієї взаємодії не можуть мати системного характеру і

є цілком випадковими. А це значить, що при дослідженні власне слов'янської міфологічної лексики потрібно з подвійною увагою ставитись до її аналізу, коли справа торкається ареалів з міжетнічними культурними та мовними контактами.

- Зайцева Н. И. Мифологическая лексика в чешском и словацком языках: Дисс. ... канд. филолог. наук / Белорусский гос. университет / . — Минск, 1975. — 292 л.
- Иванов В. В. Мотивы восточнославянского язычества и их трансформация в русских иконах // Народная гравюра и фольклор XVII-XIX вв. — М.: Сов. художник, 1976.
- Строгова В. П. О слове мокош (мокуш) в древнерусском языке и новгородских говорах // Программа и тезисы докладов к 7-й научно-методической конференции северо-западного зонального объединения кафедр русского языка педагогических институтов. — Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1965.
- Király P. Die ungarischen Lehnwörter einer ostslowakischen Gemeinde. II Teil // Studia Slavica, 1965. — Т. XI. — Fasc. 1-2.
- A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I. kötet. — Bp., 1967.
- Грінченко Б. Д. Словарь украинского языка. Т. 1. — К., 1907.
- Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Т. 1. — М.: Прогресс, 1986.